

Deniz Kundakçı

<https://orcid.org/0000-0002-7331-5682>

Assoc. Prof. Dr., Kastamonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Political Science and Public Administration, Türkiye,
dkundakci@kastamonu.edu.tr

Atıf Künyesi | Citation Info

Kundakçı, D. (2025). Tarih Keynes'i Haklı Çıkardı mı? "Torunlarımızın Ekonomik Olanakları" Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12 (3), 628-653.

Tarih Keynes'i Haklı Çıkardı mı? "Torunlarımızın Ekonomik Olanakları" Üzerine Bir Değerlendirme

Öz

Bu çalışma ünlü ekonomist John Maynard Keynes'in 1930'da bir yüzyıl sonrasının ekonomik olanakları ve yaşam standartları hakkında ortaya koyduğu bir dizi varsayımı değerlendirme amacı taşımaktadır. Keynes, Büyük Ekonomik Buhran'ın dünyadaki karamsar iktisadi havasına rağmen, fütüristtik bir tavırla 2030 yılının toplumsal yapısına ilişkin oldukça iyimser tahminlerde bulunmuştur. Buna göre Keynes, gelişmiş ülkelerde teknolojik ilerlemelerin katkısıyla birlikte ekonomik büyüme ve verimliliğin giderek artacağını ve bu sayede torunlarının yaşam standartlarının yükseleceğini öngörmüştür. Ayrıca haftalık çalışma sürelerinin 15 saate kadar gerileyeceği ve "mutlak ihtiyaç" statüsündeki mal ve hizmetlerin karşılanmasında herhangi bir engelin kalmayacağına inanmıştır. Tüm bunların sonucunda modern çağın başlarından beri bir tutku halini almış olan "para sevgisi"nin gözden düşeceği için çalışmanın cazip koşullarının yerini "boş zaman" etkinliklerine bırakacağını varsaymıştır. Çalışmanın kapsamı, Keynes'in "uzun vadeli" çıkarımlarının tartışılmasıyla sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda Keynes'in tarihsel ve olgusal nitelikler taşıyan iddiaları betimleyici, eleştirel ve mukayeseli bir yöntem yoluyla ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada, aradan geçen yaklaşık 95 yıl gibi uzun bir zaman dilimi sonrasında, Keynes'in tahminlerinden biri dışında hiçbirinin gerçekleşmediği sonucu ortaya koyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Keynes, Ekonomi Tarihi, Mutlak İhtiyaçlar, Çalışma, Boş Zaman

Has History Vindicated Keynes? An Evaluation of ‘The Economic Possibilities of Our Grandchildren’

Abstract

This study aims to evaluate a series of assumptions made by the famous economist John Maynard Keynes in 1930 about the economic possibilities and living standards a century later. Despite the pessimistic economic mood of the Great Depression, Keynes made quite optimistic predictions about the social structure of 2030 in a futuristic manner. Accordingly, Keynes predicted that economic growth and productivity would gradually increase in developed countries with the contribution of technological advances, thereby raising the living standards of his grandchildren. He also believed that weekly working hours would decline to 15 hours and that there would be no obstacles in meeting the goods and services of ‘absolute need’ status. He assumed that as a result of all this, the ‘love of money’, which had been a passion since the beginning of the modern era, would be discredited and the attractive conditions of work would be replaced by ‘leisure’ activities. The scope of the study is limited to a discussion of Keynes’ ‘long-term’ implications. In this context, Keynes’ historical and factual claims are analysed through a descriptive, critical and comparative method. In addition, the study concludes that after a long period of time, approximately 95 years, none of Keynes’ predictions, except for one, have come true.

Keywords: Keynes, Economic History, Absolute Needs, Work, Leisure

Giriş

John Maynard Keynes 1929 Ekonomik Buhranı’nın hemen başlarında heyecan verici bir makale kaleme aldı. Aslında bu makale, yazarının Keynes olduğu bilinmeden okunsa, muhtemelen 19. yüzyıl toplumbilimcilerinden ya da pragmatist tarihçilerinden birisi tarafından yazıldığı düşüncesini uyandırabilirdi. Hayal gücünü bile zorlayacak düzeyde geleceğe dair bir dizi öngörü içeren bu makaleyi, Keynes bir “deneme” olarak adlandırmıştı. Çalışmada Keynes, bir yüzyıl sonrasına doğru kendi deyimiyle “geleceğe bir uçuş gerçekleştiriyor” ve torunlarımızın gelecekteki muhtemel iktisadi ve gündelik yaşamları hakkında fütüristtik bir sorgulama yapma önerisinde bulunuyordu (Keynes, 2012a). Usta bir ekonomi tarihçisi edasıyla, tarih öncesi dönem ile modern çağın ekonomik ilerlemelerini mukayeseye soyunduğu “Torunlarımızın Ekonomik Olanakları” adlı bu makalesi aslında ilk olarak 1928’de Winchester College’de Deneme Topluluğu’nda sunulmuştu. Aynı şekilde, daha sonra Cambridge’deki “Ekonomi Politik Kulübü” dâhil olmak üzere çeşitli küçük öğrenci topluluklarında da gençlere ilham vermek amacıyla hazırlanmış bir konuşma metnine dönüşecekti. Haziran 1930’da ise Keynes bu notları Madrid’de gerçekleştirdiği başka bir sunum sonrasında gözden geçirerek genişletmiş ve ardından Ekim 1930’da makale haline getirerek yayımlatmıştı (Keynes, 2012d). Buradan anlaşıldığı üzere, Keynes tarafından geleceğe dair ortaya

konulan ekonomik beklentiler, acele veya alelade şekilde kaleme alınmış varsayımlara dayanmamaktaydı. Dahası Keynes, bu makaleyi gelecekte bürokrasi veya finans sektöründe önemli konumlarda iş hayatına girmeleri oldukça muhtemel parlak ve kariyerist gençlere hitap etmek için seçmişti (Solow, 2012). Keynes, 1930’da henüz doğmamış torunlarının uzun vadeli çıkarları adına ve onların geleceklerine dair öndeyilerde bulunduğu sırada kendisi de neredeyse 47 yaşında, son iki yüzyılın en önemli ekonomistlerinden birisi olmaya aday gösterilmiş ve olgunluk döneminde bir araştırmacıydı (Gilarducci, 2022). Keynes’in ilgi çekici argümanları aynı zamanda, ilki 1926 ikincisi ise 1928’deki Sovyetler Birliği ziyaretleri sonrasında kapitalizm ile Sovyet rejiminin ekonomik etkinlik ve çelişkileri üzerine yaptığı mukayeselerden esinlenerek kaleme alınmıştı (Jirásek, 2009). Makalenin genel iddiası kapitalizmin, tıpkı mücadele halinde olduğu diğer ekonomik sistemler gibi, kendi içerisinde ütöpik bir taahhüt taşıdığı yönündeydi. Keynes, biraz fantastik bir şekilde de olsa, kafasında dünyanın 100 yıl sonra nasıl bir yer olacağı tasarımıından hareket etmişti. Ona göre torunlarının zihinlerindeki temel kaygılar, ekonomik gerekçelere dayanmak yerine, kendilerine kalan boş zamanları nasıl değerlendirecekleri konusundaki endişelerden beslenecekti. Keynes, artan boş zaman konusundaki beklentisini ise ekonomik refah artışı ve onu takip eden çalışma sürelerindeki gözle görünür düşüş üzerinden açıklamaktaydı. Bu bağlamda makalede Keynes’in sırasıyla ekonomik refah konusundaki varsayımları, çalışma sürelerinin düşeceği ve bunun bir sonucu olarak boş zaman etkinliklerinin en anlamlı yaşamsal faaliyet halini alacağı öngörüsüne dair üç temel argüman ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Keynes’in Ekonomik Refah Konusundaki Tahminleri

19. yüzyılın sonlarında ekonomik ilerlemeye duyulan ilgi giderek artmış ve Batı’da tarihçiler ekonomik kalkınma ve verimlilik artışını, abartılı bir şekilde de olsa, yeryüzü cennetinin inşası için “seküler bir uyanış” olarak değerlendirmişlerdi. Ekonomi tarihçileri tarafından bu duruma, insanlığın yaşam standartlarında 1800’lere kadar çok belirgin bir iyileşmenin olmaması delil olarak gösterilmiştir. Buradan hareketle tarihçiler, 1800’lerdeki bir insanın yaşam koşullarının, MÖ 100.000’lerdeki ortalama bir kişiden daha iyi olduğuna dair elde kesin ekonomik bir veri bulunmadığını ileri sürebilmişlerdir (Nelson, 2012). Esasen Keynes de, salgın hastalık, açlık ve savaş gibi büyük kırılma anlarının yaşandığı ara dönemler dışında, son 4.000 yıl içinde insanlığın yaşam standartlarında kayda değer bir iyileşmenin olmadığı konusunda benzer bir düşünceye sahiptir (Keynes, 2012a). Keynes, “tarih öncesi dönem” ile yakın tarihi dönemler arasında yaşam

standartlarında hayati bir değişikliğin olmaması durumunu, üretimi arttırabilecek muhtemel teknoloji faktörlerinin ortaya çıkmamış olmasıyla açıklamaktadır. 16. yüzyılla birlikte sermaye birikiminin doğması ve kapitalist üretim tarzının teşvik edici gücü, Keynes’e göre insanın hayal gücünü bile zorlayacak derecede büyük gelişmelerin yaşanmasındaki tarihi bir kırılmaya işaret etmektedir. Öte yandan ekonomik ilerlemeye dayalı iyimser inancı besleyen bu mevcut tablo, Birinci Dünya Savaşı’na kadar süratle devam etmiş ve yaşanan hayal kırıklıkları nedeniyle bu tarihten sonra entelektüeller önlerine daha mütevazı ve gerçekçi hedefler koymaya özen göstermişlerdir. 1930’larda piyasalarda egemen olan ekonomik depresyona karşılık Keynes, sanayileşmiş ülkelerde uzun vadede refah artışının büyüyerek devam edeceğine ve bu ülke sakinlerinin yaşam standartlarında ciddi iyileşmelerin yaşanarak, buralarda yoksulluğun ortadan kaldırılabilmesine dayalı bir dizi argüman ileri sürmüştür. Aslına bakılırsa 19. yüzyıldan itibaren en saygın iktisatçıların birçoğu da, Keynes’i anımsatacak şekilde, ekonomik büyümenin insanların ihtiyaçları karşılanıncaya kadar süreceğine ve bu noktaya ulaşılmasının ardından da çok büyük değişiklikler olmadan kendisini aynı miktar ve içerikle üreten durağan bir ekonomik sürece bırakacağına inanmaktaydılar. Bunun temel nedeni, ekonomik büyümenin itici gücünün (*spiritus movens*) zamanla ortadan kalkacağına dair bir beklentiye sahip olunmasıydı (Bauman, 2017).

Keynes’e göre 1930’u takip eden yüz yıllık zaman dilimi içerisinde, insanlar ekonomik bakımdan mevcut durumlarından yaklaşık 4 ile 8 kata kadar fazla zengin olabileceklerdi. Keynes’in bu noktadaki temel varsayımı, iktisadi problemlerin “insan soyunun daimi birer sorunu olmadığı” ve bir asır içerisinde çözülebileceği yönündeki kuvvetli inancından beslenmekteydi (Keynes, 2012a, s. 24). Bu noktada kuşkusuz cevap aranması gereken esas soru, aradan geçen onlarca yıldan sonra, Keynes’in üretkenlik ve kişisel gelirdeki büyüme artışları konusundaki bu iyimser iddiasında haklı çıkıp çıkmadığı konusundadır. Yapılan hesaplamalara göre bir yüzyıllık zaman dilimi içerisinde 8 kat gibi büyük bir artışın yaşanabilmesi için yılda ortalama %2,1’lik bir ekonomik büyüme oranının yakalanması gerekir. Bugüne kadar, gözlemlenen ortalama oran ise yılda yaklaşık %2,9’a denk gelmektedir. Bu oranın 2030’a kadar aynı şekilde devam etmesi durumunda, dünya çapındaki gelirin de bir yüzyıl içerisinde 17 kata kadar büyüyebileceği ileri sürülmektedir (Hayes, 2009, s. 11; Zilibotti, 2012, s. 36). Dolayısıyla insanlık, Keynes’in iyimser varsayımının çok ötesinde bir büyüme oranına ulaşarak, onun beklentilerini karşılayacak derecede iyi bir sınav sergileyebilmiştir. Kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıla ve ortalama büyüme rakamları şüphesiz yaşam standardının tek ve ayrıcalıklı ölçütü olarak görülmemelidir. Bir dönem ABD

başkanı Bill Clinton'ın İktisadi Danışmanlar Kurulu Başkanlığını ve Dünya Bankası Başkan Yardımcılığı görevlerini de yapmış bulunan ünlü ekonomist Joseph E. Stiglitz'e (2014, s. 254) göre, bir ülkede kişi başı gayri safi yurt içi hâsıla artarken bile, yurttaşların çoğunun ekonomik durumları sabit kalabilir; hatta yıllar geçtikte ekonomik tablo daha kötüye de gidebilir. ABD, Stiglitz'e göre, bu durumun en tipik örneklerinden birisidir. Ancak insanlık, kimilerine göre pek makul bulunmayan ve sadece herhangi bir veri kümesinin merkezi eğilimini yansıtan bu ölçüt referans alındığı durumlarda bile, en azından gelişmiş ülkelerde, Keynes'in öngörülerinin çok ötesine geçerek, refah artışındaki vaadi sadece 50 yıl gibi kısa bir süre içerisinde gerçekleştirmiş gözükmektedir (Pecchi & Piga, 2012, s. 4; Whaples, 2016, s. 325).

Keynes, öngördüğü ekonomik büyüme oranlarının gerçekleşmesini etkileyebilecek dört ana faktör sıralamıştır. Bunlar sırasıyla (1) ciddi bir artış olmayacak düzeyde nüfusun kontrol edilebilme kapasitesi (2) büyük ve önemli savaşlardan kaçınma yeteneği (3) bilime güvenme iradesi ve son olarak (4) sermaye birikim oranının artmasıydı (Keynes, 2012a, s. 25).¹ Keynes'in yaşam standartlarına ilişkin tahminlerinin, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve savaş sonrası nüfusta belirgin sıçramalara rağmen gerçekleşmiş olduğu iddia edilmektedir. Bu arada Keynes ekonomik büyüme oranlarını tahmin etmede isabetli gözükse de; gelir dağılımındaki adaletsizlikleri öngörmede ise aynı düzeyde başarılı addedilmeyebilir. Keynes büyüyen teknik ilerlemenin ücretlerde de benzer bir artışa yol açabileceğine odaklanmasına karşılık; bölüşüm sorunu ve bunun sonuçlarıyla ilgilenmek gibi bir önceliğe sahip olmamıştır. Ekonomik büyüme toplam refahı arttırmasına karşılık, refahın adil bölüşümü söz konusu olmadığında, toplam nüfus içerisinde bazı kesimler, kendisine diğerlerinden daha fazla fayda sağlayabilmekte ve/veya hatta bu fayda birçok insanın yoksulluğu pahasına elde edilebilmektedir. Ekonomik büyüme, ekonomik sorunların herkes adına çözülmesine olanak sunmak yerine, sosyo-ekonomik açıdan elverişli konumda olan ya da olmayan kesimler arasındaki uçurumu genişletebilmekte ve bu da büyümeye rağmen yoksulluğun devam etmesi anlamına gelebilmektedir (Lin, 2008, s. 317). Hâlbuki Keynes, daha 1926'da liberalizm üzerine kaleme aldığı bir başka makalede; insanlığın politik olarak yüzleşmesi gereken üç temel soruna sahip olduğu ve bunları bir araya getirmeye dayalı bir strateji izlemesi gerektiği konusunda ısrarcıydı. Söz konusu makalede bu başlıca üç sorun sırasıyla,

---

¹ Öte yandan Keynes bu noktada, bu faktörlerin her birinin yoksulluğun azaltılmasına nasıl katkı sunabileceğine cevap aramak ve nüfus artışını kontrol etmeye, sermaye birikimini arttırmaya veya bilime daha fazla güvenilmesini sağlamaya yönelik herhangi bir politika önerisinde bulunmamakla eleştirilmektedir. Bkz. (Pressman, 1991).

“ekonomik verimlilik”, “toplumsal adalet” ve “bireysel özgürlük” olarak tanımlanmıştı. Keynes’e göre bu üç politik meseleden birinci ve üçüncüsü, geleneksel ve tarihsel ilgileri nedeniyle “ekonomik bireyciliğin ve toplumsal özgürlüğün yurdu olmuş” liberal ideolojik geleneğe seslenmekteydi. Bu yönüyle Keynes’in, verimlilik artışı ve özgürlüklerin tesisi konusunda mevcut ekonomik rejimin başarılarına çok büyük bir güven duyduğu söylenebilir. Bununla birlikte Keynes’e göre “toplumsal adalet” ise, bu konuda daha büyük duyarlılığa sahibi olduğunu düşündüğü İşçi Partisi’nin en maharetli olduğu meseleydi (Keynes, 2012a).² Buradan anlaşıldığı kadarıyla, Keynes, ekonomik büyüme ve liberal özgürlükler arasında kuvvetli bir bağ olduğuna inanmakta ve “Torunlarımızın Ekonomik Olanakları” adlı denemesinde sunduğu gelecek tasavvurunda, refah ve özgürlük arasındaki ilişkinin kapitalist sisteme bağlı vaatler olduğunu düşünmekteydi. Öte yandan “fırsat eşitliği” ve “adil ekonomik bölüşüm” sorunlarını içeren toplumsal adalet konusu ise Keynes’e göre işçi sınıfı partilerinin bir vaadi olarak ele alınmıştır. Keynes’in bir yüzyıl sonrasının toplumsal tasarımında bolluk, refah, boş zaman ve estetik değerlere etraflıca değinmesine karşılık; eşitlik, dayanışma ve bölüşüm sorunlarına özel bir yer ayırmamış olması da buradan daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ünlü Keynes araştırmacısı Robert Skidelsky’e (2003) göre, Keynes’in ütopyası, koşullu bir önerme halinde “ancak ekonomik sorunların çözümlenmesi sonrasında” gerçekleşebilecektir. Dolayısıyla Keynes’in toplumsal adalet gibi diğer tüm toplumsal sorunların çaresini ekonomik büyümenin gerçekleşmiş olması ön koşuluna dayandırmış olduğu da düşünülebilir.

Bu noktada ilaveten Keynes’in ekonomik ilerleme konusundaki iddialarını dayandırdığı ülkelerin, sadece Avrupa ve Kuzey Amerika ile sınırlı olduğu bir kez daha ifade edilmelidir. Keynes’in dünyanın geri kalanı ile ilgilenmemiş olması da, Batı merkezli bir düşünce sistemiyle hareket etmesinin doğal bir yansıması olarak okunabilir. Hâlbuki ekonomik verimliliğe karşılık gelir eşitsizliğindeki makas, aradan geçen yüz yıllık zaman dilimi içerisinde birçok gelişmekte olan ülkeyle birlikte, Keynes’in dikkatini yönelttiği sanayileşmiş ülkeler arasında da giderek açılmıştır (Pecchi & Piga, 2012; Thomson, 2011). Örneğin 1950’li yıllarda başarılı bir işletme olarak gösterilen General Motors’un CEO’su, montaj hattında çalışan sıradan bir işçiden 135 kat daha fazla maaş alırken; 2000’li yıllarda Amerikan bir perakende şirketi olan Walmart’ın CEO’su

---

² Buradan Keynes’in politik düşüncesinin, “ideal bir yönetim şekline ulaşmaktan çok”, daha rasyonel saiklerle icra edilen verimlilik, özgürlük ve toplumsal adalet düşüncesiyle bir arada bulunan teknik bir uğraş olarak değerlendirilebileceği de söylenebilir (Backhouse & Bradley, 2008, s. 103).

sıradan bir çalışandan 1500 kat fazla maaş almaktadır. General Motors’da bir fabrika müdürü, çalışanlarının 5 katı maaş alırken; Walmart’taki bir mağaza müdürü ise satış personelinin yaklaşık 10 katı ücret almaktadır (Zeldin, 2021). ABD, Keynes’in ekonomik sorunların üstesinden gelmek için öngördüğü ortalama %2 oranındaki artış konusunda başarılı bir ülke konumunda görünmesine karşılık; resmi istatistiklere göre ülke nüfusunun yaklaşık %11,3’ünün yoksulluk sınırları içinde yaşadığı ileri sürülmektedir (Lin, 2008). Günümüzde tüm ülkelerde finansal servet, ekonomiden daha hızlı büyümekte ve iyimser bir oranla, toplumun %5 ve 10’u gibi çok küçük bir kesimi, ekonomik ürünün yarısından daha fazlasını kontrol etmektedir (Jirásek, 2009). Bu noktada Keynes’in artan büyümeye rağmen, yoksulluğun varlığını açıklamada yeterince başarılı olmadığı düşünülebilir.

2. Keynes’in Çalışma Süreleri Konusundaki Tahminleri

Keynes’in torunlarının geleceği konusunda ortaya koyduğu ikinci varsayım ise, özellikle teknolojik verimliliğin artmasıyla birlikte ihtiyaç duyulan tüm gereksinimlerin makineler tarafından üretileceği ve bunun bir sonucu olarak, 2030 yılında çalışma süresinin günde 3, haftada ise en fazla 15 saatle sınırlı olacağı yönündeydi. Keynes’e (2012a) göre: “üç saatlik vardiya ya da haftada on beş saatlik bir çalışma... içimizdeki yaşlı Adem’i tatmin etmek için yeter de artar[dı] bile”. Keynes, 2030’a gelindiğinde insanların artık, büyük anne ve büyük babaları gibi sıkı şekilde çalışmalarını gerektirecek bir neden olacağına inanmamaktaydı. Keynes’in çalışma sürelerinin azalacağı konusundaki öndeyisi, 3 saatten fazla çalışmaya gerek kalmaksızın tüm ihtiyaçların karşılanabileceği yönündeki beklentisine dayanmaktaydı. Bu noktada sorgulanması gereken mesele, Keynes’in çalışma sürelerine ilişkin ortaya koyduğu 3 saat koşulunun, onun yaşadığı dönem için geleceğe dair makul bir iddia olup olmadığı yönünde olabilir.

Söz gelimi Fransa’da 18. yüzyıl ahlakçılarının idealize ettikleri çalışma süresi, günde 12 saatti ve bu ideal ancak, 1848’de fabrika işçiliğinin günde 12 saatle sınırlandırılmasıyla büyük bir zafer olarak kabul edilmişti (Lafargue, 2020, s. 22, 23). Aynı tarihlerde İngiltere’deki günlük normal çalışma süresi ise 15 saat olup, 1883’te bu süre 10 saatle sınırlandırılmıştı (Russell, 2021, s. 15; Lafargue, 2020, s. 72). Günlük iş süreleri hakkındaki tartışmalar özellikle 19. yüzyılda çok farklı çalışmalarda sıklıkla ele alınan bir mevzu olmuştur. Örneğin *Tembellik Hakkı* adlı ilgi çekici eseriyle tanınan Paul Lafargue (2020). aşırı iş yükünün insanların başlarına gelmiş en büyük bela olduğu düşüncesiyle 1883’te yazdığı eserinde, sosyal zenginliğin arttırılması ve insanların dinlenme ve eğlenmeye vakit ayırabilmeleri için günde sadece 3 saatin yeterli olacağını

düşünüyordu. Öte yandan Lafargue, çalışma süresinin azalmasını teknolojik ilerleme gibi iş gücü verimliliğini arttırıcı faktörlerle açıklamaya çalışmıştı.³ Ayrıca 20. yüzyılın önemli düşünürlerinden Bertrand Russell da çağdaş teknolojinin uygar dünyada sağladığı olanaklar sayesinde günlük çalışma süresinin 4 saate kadar indirilmesinin refah seviyesinde kayda değer bir azalışa neden olmayacağını ileri sürmüştü (Russell, 2021).⁴ Bu itibarla, Keynes'in 3 saatlik iş gücü süresi ile ilgili tahminlerinin, 1930'lardaki entelektüel tartışmalar açısından çok da şaşırtıcı olmadığı söylenebilir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, tahminlere göre 1850'de Batı'da, insanların uyanık olarak geçirdikleri zamanın % 70'i çalışmaya ayrılmıştı (Bauman, 1999). Bununla birlikte, çalışma süreleri 1870 ile 1930 yılları arasında neredeyse %30 oranında azalmış ve bu gelişmeleri yakından takip eden Keynes de muhtemelen bu tarihsel eğilimin istikrarlı bir şekilde devam edeceğini düşünmüştü (Chilosi, 2009, s. 90). 1900'de yaklaşık 60 saat olan haftalık çalışma süresi, Keynes'in makalesini kaleme aldığı 1930'larda 50 saate kadar gerilemişti. Dolayısıyla Keynes'in varsayımının makul ve tarihi bir gerçekliğe yaslandığı ifade edilebilir. Hatta çalışma süreleri 1950'li ve 60'lı yıllarda iyimser bir şekilde haftada yaklaşık 40 saate düşmüş, ancak bu tarihlerden sonra çok büyük bir değişiklik yaşanmamıştır. 1930'da 50 saat olan haftalık ortalama çalışma süresi, 2013'te 40 saatin altına kadar gerilemiş olsa da; bu eğilimin 2030'da Keynes'in varsaymış olduğu gibi 15 saate kadar düşeceğini garanti altına alan bir delil bulunmamaktadır.

Benzer şekilde, teknolojik gelişme [ve iş koşullarındaki otomasyon], Keynes'in de ileri sürdüğü gibi, kar ve verimlilik artışlarını teşvik etmiş olsa bile; çalışma saatlerinin azalmasında bugüne kadar doğrudan etkili olmamıştır. Söz gelimi günümüzde bir ATM'den para çekilirken, bir uçak bileti çevrimiçi alınırken ya da telefonla bir arama yapılırken, bunun gibi gündelik yaşamdaki birçok iş geçmişte bir santral operatörü ya da bir çalışan yardımıyla yapılabilmekteydi. Geçen

---

³ Lafargue (2020, s. 48-49), teknolojinin iş gücü verimliliğini arttırdığına dair iddialarını şu şekilde örneklendirir: “İyi çalışan bir kadın, iğnesiyle dakikada beş göz ağ örebilirken aynı sürede bir dairesel örgü makinesi 30.000 göz ağ örür. Dolayısıyla makinenin her bir dakikası, işçi kadının yüz saatine eşittir, ya da aynı hesapla, makinenin bir dakikalık çalışması işçi kadına on günlük dinlenme zamanı sağlar. Örgü endüstrisine ilişkin bu durum, modern makinelerle yeniden kurulan hemen hemen bütün endüstriler için geçerlidir. Fakat ne görelim! Makineler gelişip insanın yaptığı işi artan hızla ve titizlikle icra ettikçe işçi, elinde bulunan dinlenme süresini uzatmak yerine... makinelerle rekabet etmek istercesine çalışma şevkini ikiye katlar.”

⁴ Russell (2021, s. 15) da teknolojinin sunduğu verimlilik artışını şu örnek üzerinden açıklar: “belirli bir zaman içinde birtakım insanların çamaşır mandalı yapımında çalıştıklarını varsayalım. Bunlar günde sekiz saat çalışarak bütün mandal ihtiyacını karşılayacak kadar üretim yapmaktadırlar. Birisi çıkar, aynı sayıda işçinin aynı çalışma süresi içinde öncekinin iki katı mandal yapmasını sağlayan bir buluş kor ortaya. Ama dünyanın iki kat mandala ihtiyacı yoktur...aklı başında bir dünyada olsa; bu durumda, mandal yapımıyla uğraşan herkes sekiz saat yerine dört saat çalışır, ama bunun dışında her şey yine eskisi gibi yürürdü.

zaman içerisinde bu yolla işgücünde önemli kazanç elde edilmesine karşılık, bu durum çalışma sürelerinde ciddi bir düşüşe yol açmamıştır (Hayes, 2009; Sharpe, 2013; Folgieri, 2016). Aksine çalışma sürelerinin artma eğiliminde olduğuna yönelik elde güçlü veriler bulunmaktadır. Söz gelimi, ABD’de 1970’te insanlar haftada 24 saat çalışırken 2004’te bu süre 25 saate yükselmiştir; yine ortalama saatlik kazancın 1974’teki seviyesine kadar gerilediğine dair bazı istatistiki bilgiler mevcuttur (Stiglitz, 2012; Thomson, 2011). Çalışma saatlerinde belirgin düşüşler yaşanmadığı gibi, çalışmaya katılan işgücünde de Keynes’den bu yana ciddi bir artış gözlemlendiği söylenebilir. Söz gelimi, ABD’deki toplam iş gücünün 1950’den günümüze 2,5 kat gibi büyük bir oranda arttığı ve çalışma çağındaki nüfusun önemli ölçüde büyüdüğü gözlemlenmiştir (Hayes, 2009, s. 12). Yine 1930’lardan bu yana geçen süre içerisinde kadınların işgücü piyasalarına katılımında kayda değer bir artış söz konusu olmuştur. 1930 yılında, Keynes öngörülerini kaleme aldığı anda, kadınlar arasında çalışanların oranı sadece %25’iken; günümüzde bu oran %70’lere kadar ulaşmıştır. Bu durumu bir yandan kadının özgürleşmesinin bir aracı olarak okumak mümkün olabileceği gibi; çalışma sürelerinde bir artış olarak yorumlamak da mümkündür (Zilibotti, 2012; Skidelsky, E. & Skidelsky, R. 2014). Görünen o ki, Keynes, insanların gelecekte daha az çalışmaya ihtiyaç duyacakları konusundaki tahminlerinde yanılmıştı. Bu noktada tartışmaya katkı sunabilecek sorulardan birisi de, emek gücünde Keynes’in öngördüğü verimlilik artışına rağmen, haftalık çalışma sürelerinde gözle görülür bir azalmanın yaşanmamış olması ve insanların iş yerlerinde daha uzun vakit geçirme nedenleri üzerinedir. En azından Batı’da insanların daha fazla mesai yapmaları bir dizi unsurla açıklanabilir:

2.1. Mutlak ve Göreli İhtiyaçlar Ayrımındaki Dönüşüm

Günümüzde çalışmayı teşvik eden ve çalışma sürelerinin Keynes’in beklentisinin aksine artmasına neden olan en önemli unsurlardan birisi, bir yüzyıl içerisinde insanların ihtiyaçlarının çeşitlenmesiyle açıklanabilir. Keynes, bireylerin iki tür ihtiyaçları olduğunu varsayıyordu. Bunlardan ilki olan “mutlak ihtiyaçlar”, yiyecek, barınak, sağlık vb. gibi insan türünün diğer üyeleri ile ortak olan ihtiyaçlarıdır. Keynes, mutlak ihtiyaçların, hiç kimsenin farkına bile varamayacağı kadar kısa bir süre içerisinde tatmin edilebileceğini ve bu ihtiyaçların karşılanmasının insanların vakitlerini ekonomi dışı amaçlara ayırabilecekleri kadar büyük bir “doygunluğa” ulaşacağını savunmaktaydı (Keynes, 2012a; Chai, 2017). İkincisi “görelî ihtiyaçlar” ise, daha çok istek statüsünde değerlendirilebilen ve karşılandıklarında insanların birbirleri üzerinde üstünlük arzularını tatmin eden, genel yaşam düzeyi yükseldikçe kalite ve fiyatları da o

oranda artan ihtiyaçlardır. Göreli ihtiyaçlar, diğer insanlarca sahip olunduğu için istenilen, ancak zorunlu olmayan mal ve hizmetleri kapsar. Ünlü sosyolog Thorstein Veblen'in deyişiyle, bu mallar saygınlık vadeden, gereksiz ama müsrif harcamalar olarak da tanımlanabilir (Veblen, 2022, s. 89). Bunlar bir bakıma kişinin servetinin reklamını yapan, tatmin duygusu yaşamasına olanak veren ve başarı göstergesi olarak görülebilecek mallardır.

Bu bakımdan tarih boyunca “geçim mücadelesi” olarak adlandırılabilen ekonomik problemler esasında, mutlak ihtiyaçların karşılanamaması durumundan ibarettir ve Keynes mutlak ihtiyaçların eninde sonunda tatmin edileceğinden hiçbir şüphe duymaz (Keynes, 2012a; Sharpe, 2013). Böylelikle insanlığın karşı karşıya olduğu birincil ve en acil sorun olarak tanımlanan “geçim mücadelesi”, ona göre insanlığın gündeminden zamanla düşecektir. Keynes'in ücret ve zenginlik arttıkça insanların daha az çalışmaya ihtiyaç duyacağı konusundaki tespitlerinin temelinde, tüketimin büyük oranda gıda, barınma ve giyim gibi zaruri ihtiyaçları karşılamak amacıyla yapıldığına dair varsayımı bulunmaktadır (Zilibotti, 2012). Keynes'in tahminlerde bulunduğu 1930'larda ABD'de hane halkı tüketim harcamalarının %25,7 gibi önemli bir kısmı sadece gıdaya ayrılmıştı. Giyime ayrılan oran ise, 11,4'tü. Ancak 2000'li yıllara gelindiğinde bu oran gıda harcamalarında %13,7'ye, giyim harcamalarında ise %4,4'e kadar gerilemiştir (Leijonhufvud, 2012, s. 124). Keynes bu nedende 2030'da çalışmanın özendirici konumunun ortadan kalkacağını ve insanların haftada 15 saat çalışmalarının yeterli olacağını öngörmüştü. Keynes'in tanımladığı şekilde mutlak ihtiyaçlar karşılanabildikleri için “düşük mal” statüsüne dönüşmüş olacaktı ve bu yüzden onun hane halkı harcamaları konusunda ileriye dönük tahminlerinde pek de haksız sayılmayacağı söylenebilir.

Oysa Keynes, mutlak ihtiyaçların tam olarak karşılanabilmesi önündeki engel ve kalıcı sorunları göremediği gibi; mutlak ihtiyaçları karşılanamaz hale gelen insanların sayısındaki artışı da tahmin edememiştir. Benzer şekilde, ekonomiyi mutlak ihtiyaçların, ya da farklı bir deyişle, yoksulluğun nedenlerinin ve tedavilerinin araştırılması olarak gören Keynes, yoksulluk kavramını belirleyen standartların da zamanla değişebileceğini öngörememiştir. Söz gelimi, 1930'larda lüks ve göreli ihtiyaç olarak kabul edilebilecek olan su, elektrik veya telefon hizmeti gibi çeşitli mallar günümüzde mutlak ya da temel ihtiyaç statüsüne geçmiştir. Yine günümüzde mutlak ihtiyaçlar nicelik olarak genişlemiş, aynı zamanda onlara erişmek için gerekli araç ve beceri çeşitliliği de artmaya başlamıştır. Örneğin market ve mağazalar yerleşim yerlerinden giderek daha uzak hale geldikçe, otomobiller bu kez mutlak ihtiyaç statüsüne girmeye başlamıştır. Bu yüzden mutlak

ihtiyaçların karşılandıkça, giderilmesi gereken yeni mutlak ihtiyaçlar listesine neden olduğu söylenebilir. Söz konusu durum ise, yoksulluk eşiğinin artmasına ve Keynes'in mutlak ihtiyaçların sönümleneceğine dair tahminlerinin sorgulanmasına neden olmuştur (Lin, 2008; Pressman, 1991). Dahası Keynes, 2030 yılına dair beklentilerini dile getirdiği makalesinde, mutlak ihtiyaçlar konusu ile mukayese edildiğinde statü sağlayan görece ihtiyaçlar üzerinde, muhtemelen önemsiz bulunduğu için, neredeyse hiç durmamıştır (Skidelsky & Skidelsky, 2014). Hâlbuki günümüzde görece ihtiyaçlara yönelik tüketim, Keynes'in tahmin edebileceğinden çok daha büyük bir noktaya ulaşmış; iktisadi etkinlik özellikle Batı'da mutlak ihtiyaçları karşılama noktasından, görece ihtiyaçları karşılamaya doğru yönelmiştir. Bunda görece ihtiyaçlar ya da gösterişçi tüketimin Keynes ya da Veblen'in tanımladığı şekilden oldukça farklı bir kimliğe bürünmesinin de payı olduğu söylenebilir. Gösterişçi tüketim, en azından 1930'larda, değerli maden ve mücevher gibi daha çok teşhir nesneleri olarak tanımlanan ve kamuya teşhir edilmedikleri durumlarda bir banka ya da ev kasasında saklı tutulan malları içermektedir. Bu mallar, bir yandan başkalarına gösteriş yapabilme imtiyazı sunarken; diğer yandan da sahibine ihtiyatlılık ve uzun vadeli güvenlik sağlar ve zenginliğinin kalıcılığına vurgu yapardı (Bauman, 2007). Ancak tüketimin bu tipi günümüzde yerini, isteklerin istikrarsızlığı ve ihtiyaçların doyumsuzluğu ile birlikte ticari malların teşhirine ve tatminine dayalı yeni bir tüketim sürecine bırakmıştır. Tüketim göstergeli yeni ekonominin esas mantığı, isteklerin tatmin edilmemesi, sürekliliğin değersizleştirilip yitimsizlik duygusunun hâkimiyet kurmasına izin verilmesidir. Oysa Keynes, ekonomik sorunların çözülmesiyle birlikte, insanların servete değer vermeyecek şekilde yeniden düzenlenmiş bir ahlaki değer sistemiyle hareket edeceklerini düşünüyor ve böylesi bir toplumda görece mallar üstünlük ölçütü olmaktan çıkacağı için onlara artık ihtiyaç duyulmayacağını düşünüyordu. Bunda 1930'lardaki tipik bir işçi için daha az çalışma olanağının, daha çok para kazanma olanağından daha cazip bir faktör olduğu gerçeğinin etkili olduğu söylenebilir. İşletme sahipleri bu tarihlerde, verimliliği arttırmak için emek gücünün daha yoğun çalışmasını talep ettiklerinde, daima çok sert bir muhalefetle karşılaşmaktaydılar. Bu dönemin emek gücünün zihninde mutluluk, işçinin bildiği, alıştığı ve olağan olarak değerlendirdiği standartların karşılanmasıyla eş anlamlı bir sözcüktü. Dolayısıyla işçiler rutin bir çalışma deneyimiyle ihtiyaç duydukları her şeye zaten sahip olduklarına inandıkları için, kendilerini yorup daha fazla çalışmaya gerek duymamaktaydı. Bu dönemin temel motivasyonu, "geleneksel standartları yakalamak"tı ve bu da işçilerin aradığı mükemmelliğin bizatihi kendisiydi (Bauman, 2018).

Harvadlı ünlü ekonomist Cynthia Lin, Keynes'in bu konudaki hatasının, görelî malların işlevini yitireceğine olan inancının boşa çıkmış olmasıyla değil de; onun mutlak ihtiyaçların karşılanacağı konusundaki özgüveninde aramak gerektiğini ileri sürer. Lin'e göre, ikincisi henüz gerçekleşmediği için, görelî malların varlığı hala devam etmektedir (Lin, 2008). Netice itibarıyla, Keynes insanların görelî mallar üzerine kurulu tüketim arzuları üzerinde yeterince durmamış ve insanların tüketimde asla doyuma ulaşamayacakları bir toplumsal yaşam biçimini tercih edebileceklerini tahayyül bile edememiştir.

2.2. Eşitsizlik

Çalışma sürelerinde Keynes'in beklentilerini karşılayacak oranda bir düşüşün yaşanmamasının bir başka sebebi de, Keynes'den bu yana artan eşitsizliktir. Özellikle aylık kazançlardaki eşitsizliğin, çalışanları daha fazla kazanç sağlamak amacıyla daha çok ve daha uzun süre çalışmaya teşvik ettiği düşünülmektedir (Chilosi, 2009). Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından dünyanın yaklaşık %50'sinin yoksulluk sınırı olarak belirlenen günde 2 doların altında bir gelirle yaşamak zorunda kalması ve yaklaşık 1 milyar kişininse günde 1 dolardan daha az bir gelirle geçinmeye zorlanması, ortada göz ardı edilemeyecek bir gelir eşitsizliği olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yine benzer şekilde, dünyanın en zengin %5'lik kesimi yeryüzündeki toplam yıllık gelirin yaklaşık %74'ünü alırken, en yoksul %5'lik kesim ise ancak %2'sine ulaşabilmektedir (Stiglitz, 2012, s. 46; Bauman, 2019, s. 14; 2020, s. 95). Gelir dağılımındaki eşitsizlik, ABD özelinde daha da belirgin bir şekilde görülebilir. ABD'de hane halkları arasında en zengin binde 1'lik kesimin ortalama yıllık geliri, en alt sıradaki %90'lık kesimin ortalama kazancından yaklaşık 220 kat daha fazladır. Benzer şekilde, ABD'de en yoksul %5'lik kesimin, en zengin %1'lik kesimin sadece 1 haftada elde ettiği gelirin yaklaşık yarısını bile kazanabilmek için tam 1 yıl çalışması gerekmektedir (Stiglitz, 2014, s. 43, 47). Dolayısıyla varlıklı kesimlerin tüketim alışkanlıklarını takip etmek isteyen sıradan tüketicilerin neden daha fazla çalışmaları gerektiği sorusunun cevabı da kısmen bu veriler üzerinden anlaşılabilir. Bu durum çalışma sürelerinin azalması konusundaki mevcut beklentilerin neden gerçekçi olmadığını da göstermektedir. Keynes, torunlarının daha az çalışacağı konusundaki varsayımında yanılmıştı. Bunda reel gelirlerdeki düşüşün de etkili olduğu ve çalışanların bu yüzden iş yerlerinde daha uzun süre geçirmelerine neden olduğu söylenebilir. Örneğin gelir eşitsizliğine daha fazla maruz kaldığı düşünülen Amerikalı çalışanların, Avrupalı akranlarına göre daha uzun süre çalıştıkları tahmin edilmektedir. Günümüzde ABD'de, çalışma sürelerinin Almanya ve Fransa'ya göre %30 daha fazla

olması bu faktörler üzerinden açıklanabilmektedir (Thomson, 2011, s. 15; Pecchi & Piga, 2012, s. 6-7; Chilos, 2009, s. 90).

Ayrıca düşük vasıflı ya da vasıfsız işçiler küreselleşme, iş gücü piyasalarının arzındaki istikrarsızlık ve artan otomasyonla birlikte muhtemel iş güvencesizliği ile baş başa kalmış durumdadır. Bu sınıfa mensup işçiler çoğunlukla geçici ya da sabit süreli işlerde çalıştıkları için birden fazla işte çalışmak zorunda kalmakta ve sağlık ve emeklilik haklarından yararlanabilmek amacıyla uzun çalışma sürelerini tercih edebilmektedir. Benzer şekilde tıbbi gelişmeler sonucunda yaşam beklentisi uzadıkça, daha uzun yaşam süresine sahip bireyler, asgari temel ihtiyaçlarının karşılanması için daha fazla servete ihtiyaç duymaktadırlar (Rojek, 2004; Lin, 2008).

2.3. Çalışmanın Verdiği Haz ve Kabul Görme Anlayışı

Keynes, çalışma sürelerinin düşeceği konusundaki tahminlerde bulunurken, çalışmanın insan hayatına sunduğu tatmin duygusunun önemini, tamamen gözden kaçırmamış olsa da, fazlasıyla hafife aldığı söylenebilir. Şüphesiz Keynes de insanlığın “çok uzun süredir haz almak için değil, çalışıp didinmek için” yetiştirildiklerinin farkındaydı (Keynes, 2012a). Dolayısıyla çalışmak uzun çağlar boyunca, bir alışkanlık halini aldığı için Keynes’e (2012a, s. 27) göre, insanların içlerindeki “yaşlı Âdem o kadar güçlü olacak[tı] ki, herkes mutlu olabilmek için kendini biraz çalışmak zorunda hissedecek”ti. Keynes, insanların yüzyıllardır süre gelen alışkanlıklarını kolay kolay bırakamayacaklarının farkındaydı. Ancak günümüzde çok sayıda deneysel kanıt, artık buna gerek kalmadığında bile, bireylerin çalışmaya devam edebileceklerini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma salt “emek harcama” anlamına gelmek yerine; giderek emek harcamaya duyulan “sevgi” olarak algılanmaktadır. İnsanlar sadece para kazanma ihtiyacı için değil, işin sunduğu keyif, tatmin duygusu ve benlik keşiflerine sağladığı çeşitli olanaklar nedeniyle de daha uzun çalışma sürelerini tercih edebilmektedir (Lin, 2008; Skidelsky & Skidelsky, 2014). İş yerleri, bu bakımdan pragmatizm ve liberalizmin de sıklıkla ele aldığı gibi, günümüzde giderek öz-mükemmelleşme, kendini gerçekleştirme ve geliştirmenin aracı mekanları halini almıştır. İş gücü piyasaları küreselleştikçe, iş sözleşmeleri ve çalışma da giderek daha bireysel bir etkinlik ve yaşama değer katan bir “kariyer” fırsatı olarak düşünülmektedir. Bu yüzden günümüzde insanlar eskiden olduğu gibi daha uzun süre çalışmak istemektedir. Her şey bir yana, Keynes’in kendisi de varlık sahibi bir insan olmasına karşılık, yaşamı boyunca çalışma alışkanlığından hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Gençlik yıllarında ciddi para kayıpları yaşadığı için servetin sunabileceği bağımsızlık hissiyle birçok özel şirkette yöneticilik yapmış ve hem borsa hem de ticarete önemli bir spekülâtör halini

almıştı (Delfaud, 2010). Ölümünün hemen öncesinde bile İngiliz hükümetinin maliye danışmanı olarak durmadan çalışmakta, fiyatlarda ve ücretlerde kademeli ve kontrollü bir artışın yapılması için ısrarcı bir tutum izlemekteydi (Lin, 2008). Ayrıca günümüzde iş yerleri sosyal iletişimin geliştirilmesinde giderek oldukça önemli mekânlar halini almıştır. İnsanlar işyerinde bir bilgisayar karşısında otururken bile hem iş arkadaşlarıyla vakit geçirebilme hem de günlük haberleri takip edebilme fırsatına sahiplerdir. Bu da iş-eğlence ilişkisine yönelik yeni bir süreç işaret eder. Özellikle gelişen internet teknolojisi ve ağı, “iş ile boş zaman, emek ile dinlenme, amaçlı eylem ile aylaklık ya da gerçek girişim ile uyuşukluk arasındaki zıtlıkları”, giderek ortadan kaldırmaktadır (Bauman, 2010). Dolayısıyla internet sitelerinin sosyal ağları arasında dolanırken geçirilen saatlerin çalışma mı, yoksa eğlence mi; emek harcama mı yoksa dinlenme mi olduğu konusundaki ayrım eskisi kadar kolay yapılamamaktadır. Benzer şekilde 1930’larda Keynes’in bakış açısına göre, çalışma bir tür maliyet unsuru olarak görülmekteydi. Oysa çalışma günümüzde birçok birey için yaşama anlam katan ve onu tamamlayıcı bir unsur olarak da değerlendirilebilir. Söz gelimi bir çiftçinin tarlasında ekim yapması, karşılığı ödenmesi gereken maliyete dayalı bir çalışma olarak tanımlanabilirken; orta sınıf bir beyaz yakalı içinse, rahatlatıcı ve haz sunan bir boş vakit etkinliği olarak kabul edilebilir (Stiglitz, 2012). Çalışma saatlerinin artışına eşlik edecek şekilde ortaya çıkan bir başka sorun da, “zaman baskısı” olarak adlandırılan ve “insanların istediklerini yapabilmek için hiçbir zaman yeteri kadar vakte sahip olmadıkları” konusundaki karamsarlık duygusundan kaynaklanmaktadır. Bu durum çalışma sürelerinin hesaplanmasında olduğu gibi niceliksel bir biçimde ölçülemezse de; yaşamın genel olarak hızla akışına ilişkin ve psikolojik olarak hissedilen bir olgu olarak açıklanmaktadır. Özellikle mesleki koşulların kendilerine özgü nitelikleri ve artan teknoloji ve bilgisayar kullanımı ve bilgi tabanlı sektörlerin büyümesiyle birlikte öznel bir tecrübe durumu olarak ifade edilebilecek olan “zaman baskısı”, kişinin kendi yaşamı üzerindeki kontrol ve takdir yetkisini büyük ölçüde kaybetmesi olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar bireysel ve salt duyumsanabilir bir unsur olsa da; bu sıkışıklık hissi ile çalışma saatleri arasında doğrudan bir ilişki olduğu düşünülmektedir (Zuzanek, 2004). Söz gelimi Kanada’da yapılan bir araştırmaya göre, haftada 50 saatten fazla çalışanların yaklaşık %88’i neredeyse her gün acele ettiklerini ileri sürerken; haftada 30 saatten daha az çalışanların ise sadece %53’ü üzerlerinde bu baskıyı hissetmektedir (Zuzanek, 2004). Zaman baskısı, modern yaşam koşullarının ortaya çıkardığı ve karmaşık nedenlere dayalı bir sorun

olmakla birlikte, çalışma sürelerindeki artışın bu sıkışıklık hissini derinleştiriyor olması, fiili çalışma sürelerinin yaratmış olduğu iş yükü baskısını daha fazla arttırmaktadır.

2.4. Boş Zamanın Değişen Niteliği ve Artan Tüketim

Çalışma sürelerinin yeterince azalmamasına neden olan unsurlardan birisi de, çalışma ve boş zaman arasındaki ilişkinin kesin bir şekilde birbirlerinden ayrılamaması ve boş vaktin de işin bir uzantısı haline gelmesiyle açıklanabilir (Rojek, 2004). Günümüzde evi (özel alanı) ofisten (kamusal alandan), iş saatlerini ise boş zamandan ayıran belirgin hatlar giderek silikleşmiş; dolayısıyla yaşamın her anı giderek bir tercih meselesine dönüşmüştür. Zaman, işin gerektirdiği sorumluluklar ile kişiden özel hayatında şefkat, ilgi, yardım ve destek beklentisinde bulunan onca insanın talepleri arasında gidip gelen sıkıntılı ve çoğu kez sorunlu tercihler yapılması gereken anlar toplamına dönüşmüştür (Bauman, 2020). Ayrıca çalışma ve boş zaman esasında üretimi arttırmak ve daha yüksek verimlilik arayışı için zamanla kaynaşmış hale gelmiştir. Söz gelimi yöneticiler, golf veya tenis kulüplerinde bir yandan iş yeri dışında da olsa toplantı yapabilme olanağını; diğer yandan da tatil ve spor yapabilme hazzını duyabilmektedir. Dolayısıyla boş zamanın artmasından ziyade; boş zamanın iş ile bileşiminden ya da iş ve boş zaman arasında telafi edici ilişkinin varlığından bahsetmek mümkündür (Skidelsky & Skidelsky, 2014). Ayrıca boş vakitte yapılan etkinliklerin kalitesinin de zamanla değiştiği ifade edilmelidir. Söz gelimi gelişen ulaşım imkanları daha uzak mesafelere daha süratle gidebilmesine olanak sağladığı için bu da boş vakit etkinliklerine ayrılan zamanın düşmesine, ancak kalitesinin artmasına imkân tanımıştır (Zilibotti, 2012). Yine Keynes'in yanıltığı temel noktalardan birisi de, “boş zaman”ın tüketimin alternatifi olacağı konusundaki tespitiydi. Hâlbuki gerçekte boş vakit tüketiminin alternatifi değil, günümüzde onun bir eklentisi haline gelmiştir (Solow, 2012). Bu yüzden insanların gelirlerini, boş zaman karşılığında takas edeceklerini varsaymanın hata olduğunu öne süren görüşlerde ciddi bir artış bulunmaktadır. İnsanların, içsel bir tercih meselesi olduğu takdirde bile, boş zamanı seçmek yerine, yeni model bir geniş ekran televizyon ya da elektronik eşya satın almak için fazla mesai yapma eğiliminde oldukları düşünülmektedir. Tüketim ekonomisi, insanların boş vakit talepleri yerine; onların boş vakitlerinde daha çok para harcamalarını gerektirecek boş vakit malları sunma kapasitesini geliştirmiştir (Hayes, 2009; Zilibotti, 2012). Tüketici hayat, boş zamanın kendisini de maddi yaşamın bir unsuru haline getirmiştir. Bunda, çağdaş kapitalizmin boş zamanı, kârlı bir pazar olarak görmesi ve bu zamanı denetim altına alma isteğinin de önemli katkısı bulunmaktadır. İnsanların boş zamanları günümüzde tamamen bir istila halindedir. Hatta bireyler, boş zamanlarının

büyük bir kısmında televizyon izlerken ya da internette gezinirken bile sürekli bir reklam bombardımanına maruz bırakılmaktadır. Böylece sahip olduklarından daha fazla görelî mala ihtiyaç duydukları gereksinimine ikna edilmektedirler. Medya genel olarak, doyumsuzluk içindeki kesimlerin, söz konusu yoksunluklarından kurtulmalarına olanak sunan yapay bir avuntu haline gelmektedir. “Arzu”, “haz”, “prestij”, “zindelik” ve “güzellik” gibi tüketimin devreye soktuğu ve değerler üzerine kurulu estetik yargılar, boş zamana ideolojik ve hegemonik bir yön de katmaktadır (Aytaç, 2004). Ayrıca günümüzde “boş zamanları değerlendirme endüstrisi” olarak da adlandırılabilen “gösteri sanatları, sinema, tiyatro, futbol, televizyon, radyo, müzik konserleri, oyunlar, kumar makineleri, seyahat, otel, deniz, kamp, plaj, tatil köyleri” gibi araçlar boş vakti metalaştırarak bu yolla para ve kitle tüketimine dönüştürmeye eğilimlidirler (Aytaç, 2005). Çalışanlar bu ihtiyaçların karşılanmasında gerekli para için daha uzun süre çalışmak zorundadırlar. Çalışma saatleri arttıkça, insanlar sevdiklerinden uzakta, evde olmadıkları zamanı da yine yüksek maliyetli hediyelerle telafî etmeye çalışmaktadırlar. Bu şekilde sevgi ve boş zaman bir tüketim nesnesi halini aldıkça, söz konusu döngü de sürekli devam etmektedir (Bauman, 2010).

2.5. Ahlaki Değerlerdeki Değişim

Keynes, 2030’da ahlaki değerlerin de büyük bir değişime uğrayacağı ve servet biriktirmenin 1930’ların hâkim değerlerinin aksine, toplumsal bakımdan önem taşıyan bir unsur olmaktan çıkacağı inancındaydı. 16. yüzyıldan itibaren modern çağın başlarından beri, bileşik faiz temelinde gerçekleşen sermaye birikimi, para sevgisinin teşvik ettiği içsel cazibeden beslenmişti. İnsanların kuşaklar boyu ruhlarına işlemiş olan bu değer ve alışkanlıklar ekonomik bolluğun yaratılmasında bir zamanlar son derece önemliydi. Ancak Keynes (2012a), paraya duyulan sevgi ve tutkunun mutlak ihtiyaçlar karşılandıkça “mide bulantısı veren bir maraz” ya da “yarı-patolojik eğilimlerden birisi” haline geleceği düşüncesindeydi. Bu bakımdan Keynes’e göre para kazanma çabası, kendi başına değerli bir etkinlik ya da amaç olarak değerlendirilemezdi. Tefecilik ve para kazanma tutkusu asırlar boyu sermaye birikimi açısından yararlı bir motivasyon kaynağı, ancak olumsuz bir toplumsal değerdî. Bu nedenle Keynes’e göre “iyi olan” unsurların artık “yararlı olan” unsurlar ile değış tokuş edilmesi gerekirdi. Bu yolla erdem ve sağlıklı bir bilgelik, para tutkusuna dayalı ahlaki kusurların yerini alabilirdi. İnsanlığın Keynes’e göre, yaşamın maddi ve manevi güzelliklerine yönlendirilmesi ve daha değerli amaçların var olduğu ve bunları seçebileceği yeni bir döneme hazırlanması gerekliydi (Keynes, 2012a; Moggridge, 1985). Artan refah ve bolluğun gelişimi sayesinde, para kazanma dürtüsü toplumsal bağlamda anlamını yitireceği için Keynes’e göre

bilinen şekliyle kapitalizm de zamanla ortadan kalkabilecekti (Skidelsky & Skidelsky, 2014). Bu yüzden ünlü ekonomist Robert Skidelsky, Keynes'in ekonomisinin, onun "iyi yaşam" hayali ile yoğrulmuş felsefi bir yönelime" dayandığını ileri sürmüştü. Skidelsky'e göre, Keynes'in felsefesi, "ekonomiden ve amaçlar felsefesi de araçlar felsefesinden önce" gelmekteydi (Skidelsky, 2003). Keynes, insanlığın bolluk ve refah dönemini beklerken, iyiyi olmasa da; tefecilik ve bileşik faiz gibi kötü ama yararlı olan unsurları en az bir yüzyıl daha teşvik etmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden ekonomik gerekliliğin karanlık tüneline çıkıp ışığı görünceye dek sabırla beklemek gerektiğine inandığı için 2030'u hedef olarak seçmişti (Buğra, 1995). Ancak Keynes, yaşam değer ve estetiğine dair tüm bu varsayımlarında ne yazık ki yanılmıştı. Anlaşılan o ki, kapitalizmin rekabetçi ve yaratıcı doğasını da olduğundan daha fazla küçümsemişti. Tüketici kapitalizmin yeni ihtiyaçlar yarattıkça, toplumun bu ihtiyaçlardan mahrum kalmamak için çalışmayı teşvik edebileceğini öngörememişti. Kapitalist girişimciliğin uzun vadeli yakıtının, geçmişte olduğu gibi, patolojik unsurlardan beslenebileceğini görmezden gelmişti (Dunn, 2003; Winslow, 2003). Yakından bakıldığında Keynes, 2030'da kapitalist ideolojiye sırtını dönmüş bir insan tipolojisinin egemen olacağı düşüncesindeydi; bu açıdan daha az çalışan ve yaşam estetikleriyle ön plana çıkan bir birey anlayışını desteklemişti (Pecchi & Piga, 2012). Hâlbuki günün sosyal dinamikleri, Keynes'in korktuğu gibi, maddi doygunluğa ulaşsa bile çalışma ve biriktirme konusunda önlenemez istence sahip bir birey varlığıyla açıklanmaktadır. Bu yönüyle Keynes, ekonomik kalkınmanın kültürel sonuçlarını yeterince hesaba katmamakla eleştirilebilir.

2.6. Diğer Çeşitli Faktörler

Keynes 2030 yılına dair varsayımlarını dile getirdiği tarihte, gelişmiş ülkelerde çalışanların %80'i imalat sektöründe, geri kalan %20'lik kesim ise hizmet sektöründe çalışmaktaydı. Hâlbuki aradan geçen zaman içinde bahsedilen sektörlerdeki oranlar, tam tersine dönmüş durumdadır.⁵ Bununla birlikte hizmet sektöründeki ücretler toplu pazarlık yoluyla belirlenmediği için ücretlerin reel olarak görece daha düşük düzeyde kalması ve sendikalaşma oranının yetersizliği gibi unsurlar günümüzde daha uzun çalışma sürelerinin nedeni olarak değerlendirilmektedir (Skidelsky & Skidelsky, 2014). Söz gelimi, ABD'de 1968 yılında orta değer bir erkek geliri 32.844 dolar olmasına karşılık, [enflasyona göre uyarlanmış haliyle] 2010 yılında bu rakam 32.137 dolara gerilemiştir (Stiglitz, 2014). Tam zamanlı bir çalışanın gelirin, uzun yıllar boyunca neredeyse

⁵ Örneğin 1970 ile 1994 yılları arasında bile Avrupa Birliği'nde sanayi sektöründe çalışan insanların oranı %30'dan %20'ye kadar gerilerken; ABD'de ise %28'den %16'ya düşmüştür (Bauman, 1999, s. 41).

sabit kalması nedeniyle, toplam çalışma sürelerinde belirgin bir düşüşün yaşanmamış olması doğal karşılanabilir.

Ayrıca çalışma sürelerinin artışı söz konusu olduğunda, göz ardı edilmemesi gereken diğer bir unsur da, ortalama yaşam süresinin Keynes'in yaşadığı dönemden farklı olarak giderek artma eğilimi göstermesidir. Bilim ve tıp alanındaki gelişmeler sayesinde günümüzde örneğin Britanya'da ortalama yaşam süresi 1930'dan yaklaşık 20 yıl, ABD'de ise 17 yıl daha uzundur. ABD'de 1930'da beklenen yaşam süresi 59,7'iken, bu oran 2002'de 77,3'e, günümüzde ise 78,5'e ulaşmıştır. Dolayısıyla, daha uzun ömre sahip olan insanlar konforlu bir yaşam sürmek için yeterli finansal birikimi yapmak amacıyla daha çok ve daha uzun süre çalışabilmektedir. Bu açıdan insanlar kariyerlerine yatırımlar yapmayı ve emekliliklerini ertelemeyi tercih edebilmektedir. Ayrıca bir kişinin toplam yaşamının çalışma faaliyetlerine harcanan kısmının, özellikle boş zamanın bir parçası olarak görülebilecek olan emeklilikte geçen süreleri hesaba katılacak olursa, 1930'lara oranla daha küçük olduğu da iddia edilebilir. Yine İngiltere'de 1948'de erkekler ortalama 65 yaşında emekli olmakta ve emekli olduktan yaklaşık 2 yıl sonra ölmekteyken; günümüzde ise 66 yaşında emekli olup, yaklaşık 13 yıl daha yaşayabilmektedir. Ayrıca insanların eğitime yıllık kişi başına harcadıkları zaman miktarı da Keynes'den bu yana giderek artmış ve bu da çalışma sürelerinin hesaplanmasını zorlaştıran ya da boş vakte harcanıp harcanmadığı tam kestirilemeyen yeni bir sorun yaratmıştır (Zilibotti, 2012; Skidelsky & Skidelsky, 2014; Lin, 2008; worldlifeexpectancy.com/tr/2025). Yine kamusal mal ve hizmetlerdeki kalitenin zamanla düşmeye başlaması da, çalışma sürelerinin uzamasına neden olabilecek faktörler arasında değerlendirilebilir. Kadınların işgücü piyasasına katılımının daha az olduğu dönemlerde, okul çağında çocuğu olan anneler, okulda aktif bir rol oynayarak kamusal eğitim hizmetinin kalitesini arttırmaya katkı sunabilmekteydi. Kadınlar işgücü piyasasına katıldıkça, bu kez onların kamusal hizmetin kalitesini artırma konusundaki katkıları giderek azalmış ve bunun bir sonucu olarak anne ve babalar çocuklarını devlet okullarına verseler bile, bu konudaki eksikliklerini telafi etmek istercesine çocuklarına özel ders aldırma ya da topyekûn onları özel okula gönderme gibi tercihlerde bulunabilmişlerdir. Anne ve babalar bu yolla daha fazla para harcayarak bir denge noktası oluşturmaya çalışırken, eğitim masraflarını karşılamak için de daha fazla çalışmak zorunda kalmaktadırlar. İşgücüne düşük katılım bu yönüyle kimi zaman kaliteli bir kamusal yaşama neden olabilirken, yüksek katılım da kimi zaman kaliteyi düşürebilir (Stiglitz, 2012).

Son olarak, toplumlar arası kültürel farklılıkların da çalışma sürelerinin artmasında önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Söz gelimi Amerika gibi özellikle göçmen emeğine dayalı ülkelerde, daha çok para kazanmak aynı zamanda başarılı olmanın da bir anahtarı olarak görülmektedir. Buna göre, yoğun bir göçmen ülkesi olan ABD’de insanlar, İngilizlere göre yılda 122 saat, Almanlara göre ise 378 saat daha fazla çalışmaktadırlar (Skidelsky & Skidelsky, 2014).

3. Keynes’in Boş Zaman Konusundaki Tahminleri

Keynes (2012a), yukarıda bahsi geçen ekonomik refah ve çalışma sürelerine ilişkin sorunların bir yüzyıl içerisinde çözülmesiyle birlikte insanların geleneksel uğraşlardan vazgeçerek artık ekonomik olmayan ve yaşamın “gerçek değerlerine” kapı aralayacak boş zaman etkinlikleriyle ilgilenenlerini ileri sürmüştü. Ona göre maddi nitelikli yoksunluğun ortadan kaldırılmasıyla, insan var oluşunu anlamlı kılan daha yüksek ideallerin gerçekleştirilmesi sağlanabilir, insanlık daha yüksek meselelerle ilgilenebilirdi. Aslında Keynes’e göre yaşamın gerçek değeri, insanların boş zamanlarını anlamlı etkinliklerle doldurabilme meselesiydi. Keynes, kar elde etme güdüsü ile maddi unsurların sağlanmasında büyük bir başarı elde edilebileceğinden asla kuşku duymuyordu. Ona göre “*o gayretkeş, hedefe kilitlenmiş para düşkünleri kendileriyle birlikte hepimizi ekonomik bolluğun kucağına taşıyabilirler*”di (Keynes, 2012a, s. 27). Ancak Keynes, çağdaş insanın “hedefe kilitlenme” konusundaki motivasyon unsurunun, “boş zaman” gibi bazı insani arayışlar söz konusu olduğunda tamamıyla değersiz olduğunun da farkındaydı. Keynes’e (2012a) göre, insanların gerçekten en erdemli, akli başında ve bilge olanları, “yarın için en az düşünenlerdi”. Keynes elbette geleceği önemsiz olarak görmüyor; ancak bugünün gelecek için feda edilmesini de asla doğru bulmuyordu. İngiltere Merkez Bankası’nın kemer sıkma politikalarını eleştirdiği 1923 tarihli bir metinde biraz da ironik bir biçimde: “uzun vadede hepimiz ölüyoruz” sözüne yer vermiş olmasıyla, uzun vadeli yaklaşımların bugünü değerlendirmeye dair yanıltıcı bir rehber olabileceğini dile getirmeye çalışmıştı (Gilarducci, 2022). Bu nedenle çalışma ihtiyacından kurtulmaya yönelik arzusunun gerçekleşmesi durumunda, insanların kişisel gelişim veya eğlenceye adanmış farklı faaliyetleri yürütmeleri için zamanları olacağını düşünmekteydi.

Gelecek, Keynes’in düşünce dünyasında, üstünde tam anlamıyla hâkimiyet kurulması olanaksız bir zamansallıktı. Ancak iktisadın köşe taşı olan “hedefe kilitlenmiş insan”, eylemlerinin daima uzak gelecekteki sonuçlarıyla ilgileniyor ve davranışlarına, Keynes’in deyimiyle “sahte ve hayali bir ölümsüzlük kazandırmaya” çalışıyordu (Keynes, 2012a). Hedefe kilitlenmiş kişinin bu eğilimi, yakından bakıldığında yüzünü daima geleceğe dönmüş modern insanın gayesinden pek de

farklı değildi. Diderot modern insanı tanımlarken, *postéromane*, yani “gelecek kuşaklara âşık” kişi olarak çağırıyordu (Akt. Bauman, 2002). Keynes, bileşik faizin gücüne güvenen ve piyasa ekonomisinin ana faili haline gelen “hedefe kilitlenmiş kişi”nin gözünde reşel bile yarınki değil de, bugünkü reşelse, hiçbir değeri yoktu. Böylece reşel kaynatma ediminin, daima ileri ve geleceğe doğru yönelen bir ölümsüzlük kazanma arayışını yansıttığını düşünmekteydi. Hâlbuki Keynes, para kazanma tutkusunun bir araç olmanın ötesine geçerek varlık statüsüne taşınmasını canice ve yarı-patolojik bir eğilim olarak tanımlamakta ve insanın ölümlü bir varlık olduğunu anımsaması gerektiğini düşünmekteydi (Keynes, 2012a). Düşünce tarihine yakından bakıldığında, boş zamanının bir ihtiyaç meselesi olarak ortaya çıkışının özellikle modern zamanlara özgü bir durum olduğu ve gerek Keynes gerekse Paul Lafargue ve Bertrand Russell gibi öncü düşünürler tarafından sıklıkla ele alındığı görülmektedir. Keynes gibi Lafargue ve Russell’ın da, insanların eskisi kadar sıkı çalışmak zorunda kalmadığı bir durumu düşledikleri ve böyle bir durumda günün geri kalan kısmında insanların neler yapabilecekleri konusu hakkında kafa yordukları söylenebilir. Lafargue ve Russell’a göre insanlar sadece 3 saatlik bir çalışma süresi sonrasında geri kalan saatlerde sanat ve eğlence gibi yaratıcı birtakım etkinliklere zaman ayırabilirlerdi.

Benzer şekilde Keynes de, “kişinin hayattaki başlıca amaçları” arasında “aşk, estetik ve deneyimin yaratılıp yaşanması ve bilgi arayışı içinde olunması” gerektiğine inanan entelektüel bir vizyona sahipti (Skidelsky, 2003). Keynes, kendi kişisel yaşamını, her anından zevk alacak şekilde düzenlemişti. Tüm gününü çok farklı etkinlik ve projelerle doldurmak için gayret gösteriyordu (Skidelsky, 2003). Keynes, çağının üst yöneticilerinin sanat ve edebiyatla ilgilenmeyi gereksiz bir iş olarak gören eğilimlerinin⁶ aksine Cambridge Sanat Tiyatrosu Konseyi’nin kurucu üyelerindendi, aynı zamanda Cambridge’de modern bir tiyatro binası inşasına da öncülük etmişti. Hatta evlilik tercihinde bulunurken bile bir dansçıyla hayatını birleştirmeyi seçmiş ve 1925’te Diaghilev Rus Bale Topluluğu’nun yıldız dansçısı Lydia Lopokva ile evlenmişti. Bir defasında “Güzel Sanatlar ve Devlet” adını taşıyan bir radyo konuşması bile yapmıştı. Birçok kulüp, münazara grubu ve öğrenci derneklerinde etkin bir kişiydi ve aynı zamanda iyi bir golf ve briç oyuncusuydu (Delfaud, 2010; Backhouse & Bradley, 2008; Moggridge, 1985).

Keynes, kendisinin de bir dönem hocası olan ünlü ekonomist Alfred Marshall’ın biyografisine yer verdiği bir makalede usta bir ekonomistin nasıl olması gerektiğine ilişkin bir

---

⁶ Wright Mills, özellikle ABD’de üst sınıf yöneticilerinin sanat ve edebiyata bakış açılarını *İktidar Seçkinleri* adındaki ünlü eserinde ele almıştır (Mills, 1994).

betimleme yaparken, sanki kendisine ve idealize ettiği yaşam alışkanlıklarına ilişkin özellikler bütününe yer veriyordu:

... ”usta ekonomist...birkaç farklı yönde yüksek bir standarda ulaşmalı ve sıklıkla bir arada bulunmayan yetenekleri birleştirmelidir. Belirli bir ölçüde matematikçi, tarihçi, devlet adamı ve filozof olmalıdır. Sembolleri anlamalı ve sözcüklerle konuşmalıdır. Özel olanı genelin terimleriyle düşünmeli ve soyut ve somuta aynı düşünce yolculuğu içinde dokunmalıdır. Geleceğe ilişkin amaçlar için geçmişin ışığında bugünü incelemelidir. İnsan doğasının veya kurumlarının hiçbir parçası onun bakış açısının tamamen dışında kalmamalıdır. Amaç sahibi ve... bir sanatçı kadar dürüst ve mesafeli; ancak bazı zamanlar da bir politikacı kadar toprağa yakın olmalıdır” (Keynes, 2012e, s. 173-174).

Keynes’in 2030 yılına dair temel beklentisi, amaçlara araçlardan daha fazla değer atfeden, bütün yaşamını “sabah akşam çalışıp tüketmeyen”, gün ve saatlerini “bir müzik aleti çalar gibi erdemlice” yaşayan ve “şeylerden dolaysızca haz duymayı bilen latif insanlar”ın varlığına dayanıyordu. Keynes değerler manzumesine dayalı bu şekilde bir yaşam etiğine sahip bir toplumun olanaklılığına yürekten inanıyordu” (Keynes, 2012a, s. 29).

Görüldüğü gibi Keynes’in “boş zaman” statüsünde sınıflandırdığı aktivitelerin birçoğu, genellikle herkesin benzer şekilde değerlendirmek isteyeceği etkinlikler listesine dayanmamaktaydı. Keynes’in zihin dünyasında “boş zaman” etkinlikleri olarak opera, bale, tiyatro, klasik müzik konserleri, sanat galerileri, edebiyat ve felsefi mülahazalar gibi estetik unsurlar yer alıyordu. Oysa günümüzde birçok insan boş zamanını bunlar yerine; dışarıda gezmeye, futbol, basketbol, beysbol maçı izlemeye, sabah kuşağı programlarını takip etmeye, dedikodu ya da alış-veriş yapmaya tercih edebiliyor (Sharpe, 2012). Çalışma süresinden arta kalan zamanı insan hakkı olarak gören Keynes’in, boş zaman aktivitelerine bakışı onun salt yaşam estetiği üzerinden değerlendirilmelidir. Keynes, orta sınıf bir İngiliz centilmeni gibi yaşıyor ve fazla kazancın insanları boş vakte yönlendireceğini düşünüyordu. Bu yönüyle, tıpkı diğer İngiliz düşünürler John Stuart Mill ya da Bertrand Russell (2021) gibi, seçkin bir bakış açısı sergiliyordu. Gelecekte, toplumun ekonomik çerçevesiyle ilgili soruların açık ara politik konular haline geleceğine inanıyor; ancak okuma-yazma bilmeyen geniş seçmen kitlelerine güven duymak yerine, bu kitlenin önünde ilerleyen entelektüel ve bilimsel unsurların önemine vurgu yapıyordu.⁷ İngiliz İşçi Partisi’ne, sırf

⁷ Bu eğilimleri nedeniyle Keynes’e “Platoncu” yakıştırması bile yapıldığı söylenebilir (Thomson, 2011, s. 15).

entelektüel unsurlara yeterince dayanmadığı ve salt kitle desteğine ihtiyaç duyduğu için sempati duymuyordu (Keynes, 2012b). Keynes, kapitalist güçlerin ekonomik kalkınma ve performansın teşviki ve çağdaş üretim koşullarının yaratımında sahip olduğu tüm ilerici ideallerine karşılık; çalışmayı motive eden “açgözlülük” ve “para sevgisi” gibi temel dürtülerinden ahlaki olarak hoşlanmıyordu. Bu bakımdan Keynes’in kapitalizm ile olan ilişkisinin oldukça karmaşık olduğu ifade edilebilir (Jirásek, 2009). İktisadi sorunların çözümünde alternatif ekonomik sistemlere başvurmak ya da kapitalizmden vazgeçmek gerektiğine inanmıyor; ancak her fırsatta da sistemin yeniden düzenlenmesi gerektiğini ileri sürüyordu (Delfaud, 2010; Eaton, 2009). Bu yönüyle Keynes ideolojik açıdan [iktisadi bir] liberal olarak değerlendirilse bile, felsefi açıdan “toplumsal” bir faydacı” olarak da adlandırılabilirdi.⁸

Sonuç

“Günümüzden yüz yıl sonra hepimizin ortalama olarak ekonomik bakımdan bugünkünden 8 kat daha zengin olduğumuzu varsayalım. Emin olabiliriz ki, burada şaşırtıcı hiçbir şey yoktur” (Keynes, 2012a, s. 25). Keynes’in “Torunlarımızın Ekonomik Olanakları” adlı makalesinin en vurucu kısmı bu cümleler üzerine inşa edilmişti. İktisadi sorunların çözülmesiyle birlikte, Keynes’in insan hayatının gerçek değeri üzerine kurulu ütopyası da gerçekleşebilecekti. Keynes, dünyanın tamamı için olmasa da, gelişmiş ülkeler söz konusu olduğunda, gelecek yüzyıl için önüne koyduğu ekonomik büyüme rakamlarında isabetli tahminlerde bulunmuştu. Ancak Keynes denemesinde, ekonomik refahın bölüşümü ve ekonomik adaletsizlik sorunlarının nasıl üstesinden gelinebileceğine dair herhangi bir tartışmaya yer vermemişti. Ayrıca Keynes’in öngörüsünün aksine bugün insanların çok önemli bir kısmı hala zamanlarını büyük oranda çalışarak geçirmek zorundadır. Üstelik şimdiye kadar Keynes’in varsaydığı şekilde, iktisadi sorunların çözülerek entelektüel hazların daha geniş kitleler için tercih meselesi haline geldiği bir gündelik yaşam da söz konusu olmadı. Ayrıca günümüzde tüketim, Keynes’in 1930’larda öngördüğü şekliyle, amaca hizmet eden basit bir araç niteliğinde de değildir. Aksine, tüketim zamanla kendi içinde mutlak bir amaç haline gelmiştir. Keynes özellikle teknolojik gelişimin insanların ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, yeni ihtiyaçlar yaratmakta da maharetli olabileceğini tahmin edememişti. Bununla

---

⁸ Şüphesiz Keynes kendisinin politik tutumundan bahsettiği ünlü makalesi “Am I a Liberal?” de, İngiliz İşçi Partisi’ne karşı mesafeli tutumunun temel gerekçelerinden birisi olarak, onun bir “sınıf partisi” olmasına ve kendisinin her şeyden öte bu sınıfa ait olmamasıyla açıklayacaktır. Yine başka bir pasajda: “Artık serbest ticaret doktrininin süslediği siyasi felsefeye inanmıyorum. Serbest ticarete inanıyorum çünkü uzun vadede ve genel olarak teknik olarak sağlam ve entelektüel olarak sıkı olan tek politikadır” diyerek iktisadi ve politik konulardaki pozisyonunu net bir şekilde ortaya koymuştur (Keynes, 2012b, ; İşler, 2016).

birlikte, görelî malların bir yandan çalışma sürelerinin artmasının en önemli sorumlusu, diğêr yandan da boş zaman etkinliklerini tüketimin bir uzantısı haline getirebileceğini düşünemezdi. Keynes, kendi ütopyasında boş zaman ve edebî çeşitliliğe dayalı kişisel bir perspektif sunmuştu. Oysa günümüzde boş zaman değêrleri, ekonomik ödüllerin cezbedici etkisiyle kuşatıldığı için, nesnelere dayalı haz ve tüketim alışkanlıkları tarafından belirlenmektedir. Keynes'in, torunlarının geleceklere yönelik yaptığı çağrıda, ekonomik verimlilik ve teknolojik ilerleme dışındaki tüm tahminlerin şimdiye kadar gerçekleşmemiş olduğu söylenebilir. Ne yazık ki, 2030 yılına kadar söz konusu tahminlerin gerçekleşebileceğine dair fiilî emareler de bulunmuyor. Kim bilir insanlık belki de bir yüz yıl daha, Keynes'in öngörülerine ulaşabilmenin yollarını aramak için "hedefe kilitlenmiş insanlara" ihtiyaç duyacak ve "iyi olan" değêrler yerine; bir süre daha yine "yararlı olan" değêrleri tercih etmek zorunda kalacak.

Kaynaklar

- Aytaç, Ö. (2004). Kapitalizm ve hegemonya ilişkileri bağlamında boş zaman. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (2), 115-138.
- Aytaç, Ö. (2005). Kapitalizm ve boş zaman. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 1-22.
- Backhouse, R. E. & Bradley, W. B. (2008). *Keynes*. (Çev. M. Günay). Dost Kitapevi.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, tüketicilik ve yeni yoksullar*. (Çev. Ü. Öktem) Sarmal.
- Bauman, Z. (2002). *Postmodern ethics*. Blackwell.
- Bauman, Z. (2007). *Consuming life*. Polity Press.
- Bauman, Z. (2010). *Etiğin tüketiciler dünyasında bir şansı var mı?* (Çev. F. Çoban, İ. Katırcı). De Ki.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan modernite*. (Çev. S. O. Çavuş). Can.
- Bauman, Z. (2018). *Kuşatılmış toplum*. (Çev. çev. A. E. Pilgir). Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2019). *Azınlığın zenginliği hepimizin çıkarına mıdır?* (Çev. H. Keser). Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2020). *Eğitim üzerine*. (Çev. A. E. Pilgir). Ayrıntı.
- Buğra, A. (1995). *İktisatçılar ve insanlar bir yöntem çalışması*. İletişim.

- Chai, A. (2017). Rethinking the economic possibilities of our grandchildren: what is the future of consumption? *Journal of Evolutionary Economics*, 27, 215-219.
- Chilosi, A. (2009). Review: revisiting keynes. economic possibilities for our grandchildren by G. Piga and L. Pecchi. *Journal of Economics*, 98 (1), 89- 92.
- Delfaud, P. (2010). *Keynes ve Keynescilik*. (Çev. İ. Yerguz). Dost Kitapevi.
- Dunn, S. P. (2003). Keynes and Transformation. J. Runde & S. Mizuhara (Eds.), *The Philosophy of Keynes's economics probability, uncertainty and convention*. (s. 165-176). Routledge.
- Eaton, J. (2009). *Keynes'e karşı Marx*. (Çev. T. Ok). Evrensel Basım.
- Folgeri, R. (2016). Technology, artificial intelligence and Keynes' utopia: A realized prediction? M. Bait-M. Brambilla ve V. Crestani (Eds.), *Utopian Discourses Across Cultures* (s. 73-87). P. Lang AG.
- Ghilarduci, T. (2022). How to think about our children's children: warmth: coming of age at the end of our world. *Social Research: An International Quarterly*, 89 (2), 285-295.
- Hayes, B. (2009). Computing science: automation on the job. *American Scientist*, 97 (1), 10-14.
- İşler, O. (2016). J. M. Keynes'in liberal düşünce geleneği içindeki konumu. D. T. Kılınçoğlu & E. Özçelik (Eds.), *John Maynard Keynes, Yine, Yeniden*. (s. 19-44). İletişim.
- Jirásek, A. J. (2009). Maynard Keynes on the scene again economic possibilities for our grandchildren. *ACTA VŠFS, Economic Studies and Analyses*, 1, 80-82.
- Keynes, J. M. (2012a). Torunlarımızın ekonomik olanakları. *Keynes'e dönüş, torunlarımızın ekonomik olanakları* (Çev. S. Savran) (s. 21-30). Bilgi Üniversitesi.
- Keynes, J. M. (2012b). Am I a liberal. A. Robinson & D. Moggridge (Eds.), *The Collected Writings of John Maynard Keynes, Vol. IX, Essays in Persuasion*. (s. 295-306). Cambridge University.
- Keynes, J. M. (2012c). Liberalism and labour. A. Robinson & D. Moggridge (Eds.), *The collected writings of John Maynard Keynes, Vol. IX, Essays in Persuasion*. (s. 307-312). Cambridge University.
- Keynes, J. M. (2012d). Economic Possibilities for Our Children. A. Robinson & D. Moggridge (Eds.), *The collected writings of John Maynard Keynes, Vol. IX, Essays in Persuasion* (s. 321-332). Cambridge University.
- Keynes, J. M. (2012e). Alfred Marshall. A. Robinson & D. Moggridge (Eds.), *The Collected Writings of John Maynard Keynes, Vol. X, Essays in Persuasion* (s. 161-231). Cambridge.
- Lafargue, P. (2020). *Tembellik hakkı*. (Çev. D. Bostancı). Martı.

- Leijonhufvud, A. (2012). Ne kadar ekmek o kadar köfte değil. *Keynes'e dönüş, torunlarımızın ekonomik olanakları* (Çev. S. Savran) (s. 123-130). Bilgi Üniversitesi.
- Lin, Y. C. (2008). An Evaluation of Keynes's projected possibilities. *The American Journal of Economics and Sociology*, 67 (2), 315-330.
- Mills, W. (1974). *İktidar seçkinleri*. (Çev. Ü. Oskay). Bilgi.
- Moggridge, D.E. (1985). *Keynes*. (Çev. U. Talu, Y. Güney). Afa.
- Nelson, R. H. (2012). Economics and environmentalism: belief systems at odds. *The Independent Review*, 17 (1), 5-17.
- Pecchi, L. & Piga, G. (2012). Torunlarımızın ekonomik olanakları 21. yüzyıldan bir bakış. *Keynes'e dönüş, torunlarımızın ekonomik olanakları* (Çev. S. Savran) (s. 1-17). Bilgi Üniversitesi.
- Pressman, S. (1991). Keynes and antipoverty policy. *Review of Social Economy*, 49 (3), 365-382.
- Rojek, C. (2004). Postmodern work and leisure. *Work and Leisure*, J. T. Haworth & A. J. Veal (Eds.), Routledge, (s. 51-66).
- Russell, B. (2021). *Aylaklığa övgü*. (Çev. M. Ergin). Cem.
- Sharpe, M. (2013). Keynes's hundred year forecast. *Challenge*, 56 (3), 101-109.
- Skidelsky, E. & Skidelsky, R. (2014). *Ne kadarı yeterli? Para sevgisi ve iyi yaşam mücadelesi*. (Çev. L. Konyar). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Skidelsky, R. (2003). *Keynes, düşüncenin ustaları*. (Çev. C. Atila). Altın Kitaplar.
- Solow, R. (2012). Kimin torunları. L. Pecchi & G. Piga (Eds.), *Keynes'e dönüş, torunlarımızın ekonomik olanakları* (Çev. S. Savran) (s. 91-98). Bilgi Üniversitesi.
- Stiglitz, J. E. (2012). Tüketim toplumunun genel teorisine doğru: keynes'in torunlarımızın ekonomik olanakları üzerine düşünceler. L. Pecchi & G. Piga (Eds.), *Keynes'e dönüş, torunlarımızın ekonomik olanakları* (Çev. S. Savran) (s. 45-89). Bilgi Üniversitesi.
- Stiglitz, J. E. (2014). *Eşitsizliğin bedeli, bugünün bölünmüş toplumu geleceğimizi nasıl tehlikeye atıyor?* (Çev. O. İşler). İletişim.
- Thomson, J. W. (2011, May 1). Yesterday's Brighter Tomorrow: Evaluating John Maynard Keynes' 100-Year Economic Forecast. *Usa Today*.
- Veblen, T. B. (2022). *Aylak sınıfın teorisi. Kurumların iktisadi incelemesi*. (Çev. E. Kırmızıaltın, H. Bilir). Heretik.

Whaples, R. M. (2016). The Economic future: an introduction. *The Independent Review*”, 20 (3), 325-334.

Winslow, T. (2003). The Foundations of Keynes’s Economics. J. Runde & S. Mizuhara (Eds.). *The Philosophy of Keynes’s economics probability, uncertainty and convention*. (s. 138-153). Routledge.

Worldlifeexpectancy (2025). united- kingdom- life- expectancy.
<https://www.worldlifeexpectancy.com/tr/united-kingdom-life-expectancy>.

Worldlifeexpectancy (2025). united- states- life- expectancy.
<https://www.worldlifeexpectancy.com/tr/united-states-life-expectancy>.

Zeldin, T. (2021). *Hayatın gizli hazları*. (Çev. A. Çavdar). Ayrıntı.

Zilibotti, F. (2012). 75 yıl sonra torunlarımızın ekonomik olanakları: küresel bir bakış. L. Pecchi & G. Piga (Eds.), *Keynes’e dönüş, torunlarımızın ekonomik olanakları* (Çev. S. Savran) (s. 31-44). Bilgi Üniversitesi.

Zuzanek, J. (2004). Work, leisure, time-pressure and stress. Jon T. Haworth & A. J. Veal (Eds.), *Work and Leisure* (s. 123-144). Routledge.